

F.W.J. SCHELLING

Filosofische onderzoekingen

*Over het wezen van de
menselijke vrijheid*

en de daarmee samenhangende zaken

Vertaling, inleiding en annotaties
Frans Ruiters en Paul Ziche

Boom | Amsterdam

Inhoud

Inleiding 7

Frans Ruiter en Paul Ziche

Filosofische onderzoeken
over het wezen van de menselijke vrijheid
en de daarmee samenhangende zaken 37

F.W.J. Schelling

Noten 115

Bibliografie 145

Glossarium 157

Namenregister 190

Voorwoord¹

| [...]

SW 332

De vijfde verhandeling in dit boek, *Filosofische onderzoekingen over het wezen van de menselijke vrijheid en de daarmee samenhangende zaken*, is nieuw en verschijnt hier voor het eerst in druk.

| Hier heeft de auteur maar weinig over op te merken.

SW 333

Omdat tot het wezen van de geestelijke natuur in eerste instantie rede, denken en kennen worden gerekend, werd de tegenstelling van natuur en geest begrijpelijkerwijs allereerst vanuit dit perspectief beschouwd. Dit standpunt wordt voldoende gerechtvaardigd door het stellige geloof aan een puur menselijke rede, de overtuiging van de volkomen subjectiviteit van al het denken en kennen, en van een natuur die totaal rede- en gedachteloos is, en ook door de overal in zwang zijnde mechanische zienswijze, waarmee zelfs het door Kant nieuw leven ingeblazen dynamisme alleen maar weer in een hoger mechanisme verkeerde en de identiteit van de natuur met het geestelijke volstrekt niet werd ingezien.² Die wortel van de tegenstelling is nu uitgerukt, en de versteviging van een juister inzicht kan rustig worden overgelaten aan de algemene ontwikkelingsgang naar betere kennis.

Het is tijd dat de hogere, of liever: eigenlijke tegenstelling duidelijk wordt: die van noodzakelijkheid en vrijheid, waarmee het binnenste middelpunt van de filosofie pas in zicht komt.

Omdat de auteur na de eerste algemene presentatie van zijn systeem (in het *Tijdschrift voor speculatieve fysica*),³ waarvan het vervolg helaas door externe omstandigheden onderbroken werd, zich uitsluitend tot | natuurfilosofische onderzoekingen beperkt heeft, en na de aanzet in het opstel *Filosofie en religie*,⁴ die, toegegeven, vanwege de gebrekkige behandeling duister is gebleven, is de onderhavige beschouwing de eerste waarin de auteur zijn opvatting van het ideële deel van de filosofie volledig uitgewerkt presenteert. Vandaar dat die eerste presentatie, als die een zeker belang mocht hebben, om te beginnen met de

SW 334

onderhavige beschouwing aangevuld dient te worden, die alleen al vanwege de aard van het onderwerp over het geheel van het systeem een diepgaandere verheldering moet bevatten dan alle meer partiële beschouwingen.

Hoewel de auteur zich over de hoofdpunten die hier ter sprake komen – over vrijheid van de wil, goed en kwaad, persoonlijkheid enzovoort – tot nu toe nergens heeft uitgelaten (met als enige uitzondering in zijn *Filosofie en religie*), heeft dat niet verhinderd om hem naar eigen goeddunken specifieke, om niet te zeggen misplaatste opvattingen toe te dichten, die in het geheel niet stroken met de inhoud van deze – naar het schijnt totaal genegeerde – publicatie. Ongevraagde zogenaamde volgelingen hebben vermoedelijk eveneens tal van onjuistheden, zoals bij alles ook in deze zaken, naar voren gebracht, schijnbaar in overeenstemming met de grondbeginselen van de auteur.

Inderdaad zou slechts een voltooid, afgerond systeem volgelingen in de eigenlijke betekenis kunnen hebben. Een dergelijk systeem heeft de auteur tot op heden niet gepresenteerd; hij heeft er slechts bepaalde aspecten van getoond (en ook die vaak in particuliere, bijvoorbeeld polemische context), en derhalve beschouwt hij zijn publicaties als brokstukken van een geheel. De samenhang daarvan te vatten zou een fijngevoeliger opmerkingsgave vereisen dan men bij opdringerige volgelingen, en meer welwillendheid dan men bij tegenstanders placht te vinden. Omdat ze niet voltooid werd, is de enige wetenschappelijke presentatie van zijn systeem⁵ naar zijn eigenlijke strekking door niemand, of slechts door zeer weinigen, begrepen. Meteen na de publicatie van dit fragment begon het kwaadspreken en vervalsen aan de ene, en het becomingtariëren, bewerken en vertalen aan de andere kant, waarvan die in een veronderstelde genialerige taal (omdat tegelijkertijd een totaal ongeremde poëtische zwijmel zich van de geesten had meester gemaakt) wel de | ergste was.⁶ Nu lijkt er weer een gezondere tijd aan te breken. Toewijding, vlijt, innigheid worden weer nagestreefd. Men begint in het algemeen de leegheid van hen die als Franse toneelhelden met de spreuken van de nieuwe filosofie pronkten of zich als koorddansers gedroegen, te houden voor wat zij is. Tegelijk hebben anderen die het toevallig opgevangen nieuwe op alle markten als op een draai-orgel afdraaiden, eindelijk zo'n algemene weerzin opgeroepen dat ze weldra geen gehoor meer zullen vinden; in het bijzonder niet als door (overigens niet onwelwillende) critici van elke onbegrijpelijke rapsodie

waarin enkele frasen van een bekende schrijver bij elkaar zijn geharkt, beweerd wordt dat ze volgens diens grondprincipes zijn opgesteld. Laat ze liever zo'n schrijver als origineel behandelen, wat toch eigenlijk iedereen wil zijn, en wat in bepaalde opzichten ook tamelijk velen zijn.

Moge dus deze verhandeling dienen om menig vooroordeel van de ene, en menig loos en lichtzinnig gezwets van de andere zijde te ontcrachten.

Ten slotte wensen we dat zij die de auteur van hieruit openlijk of bedekt hebben aangevallen,⁷ nu ook hun mening net zo onomwonden mogen uiten als hier is gebeurd. Als een volkomen beheersing van zijn onderwerp de vrije, bekwame ontwikkeling daarvan mogelijk maakt, kan de kunstmatig opgeschroefde polemiek toch niet de manier zijn om filosofie te bedrijven. Nog meer echter wensen we dat de geest van een gemeenschappelijk streven steeds krachtiger wordt, en dat de sektarische geest die al te vaak bij de Duitsers overheerst, niet het verwerpen van een kennis en inzicht zal belemmeren waarvan de volmaakte ontwikkeling van oudsher aan de Duitsers voorbestemd leek, en die hun misschien nooit nader was dan nu.⁸

München, 31 maart 1808

F.W.J. Schelling

| Filosofische onderzoeken naar het wezen van de menselijke vrijheid kunnen zich voor een deel richten op een juiste begripsbepaling ervan in zoverre het feit van de vrijheid (hoezeer ook het gevoel daarvan eenieder direct gegeven is)⁹ geenszins zodanig aan de oppervlakte ligt dat om het allemaal in woorden uit te drukken niet al een meer dan gewone zuiverheid en diepte van geest vereist zou zijn. Voor een ander deel kunnen ze de samenhang van dit begrip met het geheel van een wetenschappelijk wereldbeeld betreffen. Geen enkel begrip kan evenwel op zichzelf bepaald worden, en het aantonen van zijn relatie met het geheel geeft het pas zijn uiteindelijke wetenschappelijke afronding, iets wat bij het begrip vrijheid eens te meer het geval moet zijn, dat, wanneer het überhaupt realiteit heeft, niet zomaar een onder- of nevengeschikt begrip kan zijn, maar een van de bepalende middelpunten van het systeem. Daarom vormen die beide kanten van het onderzoek hier een onlosmakelijke eenheid, zoals overal. Volgens een oude maar nog allerminst vergeten sage zou het begrip vrijheid geheel onverenigbaar zijn met het systeem, en zou iedere op eenheid en totaliteit aanspraak makende filosofie uitdraaien op een ontkenning van de vrijheid.¹⁰ Tegen dergelijke algemene beweringen valt niet makkelijk op te boksen, want welke beperkte voorstellingen werden wel niet met het woord 'systeem' verbonden, zodat de bewering dat systeem en vrijheid niet samen kunnen bestaan weliswaar iets heel waars, maar ook iets heel triviaals uitdrukt. Of als men van mening is dat het begrip vrijheid strijdig is met het begrip systeem als zodanig en op zich, dan is het vreemd dat – aangezien | de individuele vrijheid toch op enigerlei wijze met de kosmos (om het even of die realistisch of idealistisch gedacht wordt) samenhangt – er een of ander systeem moet bestaan, op zijn minst in het goddelijke weten, waarmee vrijheid verenigbaar is. In het algemeen beweren dat dit systeem voor menselijk inzicht nooit bereikbaar zou zijn, komt er wederom op neer niets te beweren, in zoverre, afhanke-

sw 336

sw 337

lijk van hoe het begrepen wordt, de uitspraak waar of onwaar kan zijn. Het gaat erom het principe te bepalen waarmee de mens überhaupt tot kennis komt. En wat Sextus met betrekking tot Empedokles zegt, zou op de aanname van een dergelijk inzicht toegepast moeten worden: grammatici en onwetenden kunnen dat beschouwen als voortkomend uit gepoeh en het zich verheffen boven andere mensen, eigenschappen die wie ook maar een beetje geschoold is in filosofie, vreemd moeten zijn. Wie echter van de natuurtheorie uitgaat en weet dat het een zeer oude stelling is dat het gelijke door het gelijke gekend wordt (die naar het heet van Pythagoras zou stammen, maar zeker bij Plato te vinden is, en ook al veel eerder geformuleerd zou zijn door Empedokles), zou begrijpen dat de filosoof op een dergelijke (goddelijke) kennis aanspraak maakt omdat alleen hij, zijn verstand zuiver houdend en niet door kwaadaardigheid verduisterd, de God buiten zich begrijpt door de God in zichzelf.* Echter, bij degenen die afkerig van wetenschap zijn, is het nu eenmaal gebruikelijk hieronder een soort kennis te verstaan die, zoals in de gewone meetkunde, heel abstract en levenloos is. Het zou bondiger en meer afdoend zijn om zelfs elk systeem in de wil of het verstand van het oerwezen te ontkennen, en te zeggen dat er überhaupt alleen maar afzonderlijke willen zijn die ieder voor zich hun eigen middelpunt vormen, en dat, naar Fichtes formulering, het ik van eenieder de absolute substantie zou zijn.¹¹ Overall wordt de rede, die steeds op eenheid aanstuurt, net als het gevoel dat vasthoudt aan vrijheid en persoonlijkheid, alleen maar door een machtspreuk afgewezen, die een tijdje standhoudt maar uiteindelijk op niets uitloopt. Zo moest

sw 338

ook Fichtes leer | een eenheid erkennen, zij het in de povere vorm van een zedelijke wereldorde, waarmee ze echter direct in tegenspraken en ongerijmdheden verviel.¹² Het lijkt er daarom op dat, hoeveel er ook vanuit louter historisch perspectief, te weten vanuit eerdere systemen, te zeggen zou zijn voor de bewering dat systeem en vrijheid onverenigbaar zijn – (we hebben daarvoor nergens argumenten gevonden die afgeleid waren uit het wezen van de rede en kennis zelf) –, de samenhang van het begrip vrijheid met het geheel van het wereldbeeld wel altijd onderwerp van een onontkoombare opdracht zal blijven, zonder wier opheldering de notie van vrijheid zelf wankel zou blijven en filosofie bovendien volkomen zonder waarde. Want dit grote vraagstuk alleen is

* Sext. Empir. *Adv. Grammaticos* L. I, c. 13, p. 283 ed. Fabric.¹³

de onbewuste en onzichtbare drijfveer van alle (van het laagste tot het hoogste) streven naar kennis: zonder de tegenspraak van noodzakelijkheid en vrijheid zou niet alleen filosofie, maar elk hoger willen van de geest verzinken in de dood die eigen is aan die wetenschappen waarin zij geen toepassing vindt. Zich door het afzweren van de rede ontdoen van de kwestie, lijkt meer op een vlucht dan op een overwinning.¹⁴ Met hetzelfde recht zou een ander de vrijheid de rug kunnen toekeren om zich in de armen van de rede en de noodzakelijkheid te werpen, zonder dat aan de ene of de andere kant er reden tot triomf zou zijn.¹⁵

Dezelfde opvatting werd duidelijker uitgedrukt in de volgende stelling: het enige mogelijke systeem van de rede is pantheïsme, dat echter onvermijdelijk fatalisme is.* Het is ongetwijfeld een voortreffelijke vondst dat met zulke algemene labels complete zienswijzen in één klap getypeerd worden. Heeft men eenmaal voor een systeem het juiste label gevonden, dan volgt de rest vanzelf, en hoeft men geen moeite te doen het eigene ervan nauwkeuriger te onderzoeken. Zodra zulke labels gegeven zijn, kan met | de hulp daarvan zelfs de onwetende zijn mening ventileren over de meest diepdoordachte zaken. Niettemin komt bij zo'n buitengewone bewering alles aan op een nadere begripsbepaling. Want als pantheïsme niets anders betekent dan de leer van de immanentie van de dingen in God, valt bijna niet te ontkennen dat iedere op de rede gestoelde zienswijze op een of andere manier tot deze leer aangetrokken moet worden. Maar juist de manier waarop maakt verschil. Dat de fatalistische strekking zich met pantheïsme in verband laat brengen, valt niet te ontkennen; dat zij er echter niet wezenlijk mee verbonden is, wordt duidelijk uit het feit dat zovelen juist tot die zienswijze aangezet worden door het levendigste gevoel van vrijheid. Als ze oprecht zouden zijn, zouden de meesten erkennen dat hun denkbeelden zo gevormd zijn dat het ze voorkomt dat individuele vrijheid in tegenspraak is met bijna alle eigenschappen van een hoogste wezen, bijvoorbeeld met die van almacht. Door de vrijheid wordt een fundamenteel onvoorwaardelijke macht buiten en naast de goddelijke gesteld, die gezien de aard van die begrippen over God ondenkbaar is.

sw 339

* Eerdere soortgelijke beweringen zijn bekend. We laten in het midden of de uitslating van Fr. Schlegel in zijn *Über die Sprache und Weisheit der Indier* [Over de taal en de wijsheid van de Indiërs; hierna: Schlegel, *Über die Sprache*] p. 141: 'het pantheïsme is het systeem van de zuivere rede', wellicht een andere betekenis zou kunnen hebben.¹⁶